

Yeni Uygur Türkçesinde Sebep Göstergeleri

Neşe ERENOğLU*

zet

Sebep sonuç ilişkisi yaşamın her evresinde kendini gösterir. Yeni Uygur Türkçesinde sebep bildiren pek çok gösterge mevcuttur. Dilin anlatım gücü bireylere duygu ve düşüncelerin ifadesinde çok fazla im-kn sunar. Yeni Uygur Türkçesinde sebep anlamı eklerle, kelimelerle verilebildiği gibi yüzey yapıda herhangi bir sebep göstergesi olmadan da verilebilir. Ø sebep göstergesinin olduğu durumlarda sebep anlamı bağlamdan anlaşılır. Dilde yapıların asıl işlevlerinin dışında yeni işlevler kazanarak farklı işlevleri de karşılaması, dilin göstergelerinin çeşitlenmesine katkıda bulunmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde de benzer durum kendini göstermektedir. Örneğin $-(X)p$ gibi asıl işlevi bağlama olan zarf-fiil eki ve onun olumsuz biçimi olan $-mAy$ zarf-fiil eki, sebep işleviyle de kullanılmaktadır. Bu alışmada Yeni Uygur Türkçesindeki sebep göstergelerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Yeni Uygur Türkçesinde ek, kelime ve derin yapı düzleminde sebep bildiren pek çok göstergenin olmasına karşın şimdiye dek bu konuyla ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması bizi bu araştırmaya sevk etmiştir. Çalışma yapılırken öncelikle roman, hikye kitabı, şiir kitabı ve sözlüklerden oluşan toplam yirmi altı kitap taranmış, taramalar neticesinde ortaya çıkan verilerden hareketle sebep göstergeleri *Ø sebep göstergesi*, *eklerden oluşan sebep göstergeleri*, *kelimelerden oluşan sebep göstergeleri* ve *sebebi buldurmaya yönelik göstergeler* olmak üzere dört ana başlık altında verilmiştir. Her ana başlık kendi içerisinde alt başlıklara ayrılıp incelenerek örneklerle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Uygur Türkçesi, sebep, gösterge.

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, ağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, nese80nese@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0807-4592>.

Caues Indicators in New Uyghur Turkish

Abstract

Reason and result relationship manifests itself at every stage of life. There are many indicators that give reasons in the New Uyghur Turkish. The expressive power of language offers individuals many possibilities in expression of feelings and thoughts. In New Uyghur Turkish, the meaning of cause can be given with affixes, words, or it can be given without any cause indicator in the surface structure. In this study, it is aimed to reveal the cause indicators in New Uyghur Turkish. Despite the fact that there are many indicators in the New Uyghur Turkish that give causes at the level of suffixes, words and deep structures, the fact that no study has been carried out on this subject has led us to this research. While conducting the study, first of all, a total of twenty-six books consisting of novels, story books, poetry books and dictionaries were scanned, and the cause indicators were based on the data obtained as a result of the scans. The cause indicators are given under four main headings as *the Ø cause indicator*, *the cause indicators consisting of suffixes*, *the cause indicators consisting of words* and *the indicators for finding the cause*. Each main title has been divided into sub-titles and examined and supported with examples.

Keywords: New Uyghur Turkish, cause, indicator.

Sebeb, bir şeyin olmasına ya da belli bir durumda bulunmasına yol açan şeydir (Türk Dil Kurumu, t.y.a). Bir şeyin sebebi olması ile bilinebilen her şeyin zorunlu bir şekilde niçin var olduğunu gerektiren bir sebebi vardır (Stache, 1952, s. 81).

Dil aracılığıyla duygu, düşünce, algı gibi bilinç içerikleri bir başkasına iletilir. Her dilin kuralları ve söz varlığı mevcuttur. Sistemler bütünü olan dilde mesajlar belli kurallar aracılığıyla alıcıya aktarılır. Her kelime, ek ya da yapı bir göstergedir, düşüncenin ve bilişin ürünüdür (Kula, 2012, s. 3-5). Gösterge, genel anlamıyla kendi dışında bir şey gösteren her türlü varlık, olgu ya da nesne; özel anlamıyla dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleşmesinden ortaya çıkan birimdir (Vardar, 2002, s. 106). Bir göstergenin gösterge kabul edilebilmesi için biçim ile içerik arasında bir ilişkinin kurulmuş olması gerekmektedir (Erkman, 1987, s. 40). Dil göstergeleri farklı boyutlarda karşımıza çıkmaktadır. Yalın ya da birleşik bir kelime gösterge olabileceği gibi farklı türevlerle bunları meydana getiren ögeler, dizimler, cümleler, hatta söylemler de gösterge kabul edilmektedir (Vardar, 2001, s. 76). Dil göstergeleri nedensiz, uzlaşımalsal ve çizgiseldir (Huber, 2008, s. 49).

Bireyler sebepleri ek ya da kelimeler aracılığıyla dile getirebildiği gibi herhangi bir sebep göstergesi olmadan da ifade edebilirler. Olayın, durumun

gerçekleşmesinde ileri sürülen sebep kimi zaman gerçek sebep, kimi zaman sözde sebep olabilir. Yeni Uygur Türkçesinde sebep ifadesi eklerle, kelimelerle verilebildiği gibi herhangi bir sebep göstergesi olmadan da verilebilir. Bu çalışmada sebep göstergeleri *Ø sebep göstergesi*, *eklerden oluşan sebep göstergeleri*, *kelimelerden oluşan sebep göstergeleri* ve *sebebi buldurmaya yönelik göstergeler* olmak üzere dört ana başlık altında verilmekte, her ana başlık kendi içerisinde alt başlıklara ayrılıp incelenerek örneklerle desteklenmektedir.

Ø Sebep Göstergesi

Bu grubu, yüzey yapıda sebep ifade eden herhangi bir göstergenin kullanılmayıp derin yapıda sebep ifadesinin bulunduğu cümleler oluşturmaktadır, sebep ifadesi bağlamdan anlaşılır.

Derin yapı, üretici-dönüşümsel dil bilgisinde söz dizimsel bileşende elde edilen, evrensel nitelikte olduğu düşünülen, biçimsel, soyut cümle yapısı olarak tanımlanmaktadır. Bu tür bir cümlenin dönüşümsel süreç öncesindeki derin yapısı o cümlenin anlamını belirlemektedir (Vardar, 2002, s. 70).

Sebep+Sonuç Dizilimindeki Cümleler

- *Kızıñizniñ boy-turki, çirayi nevremge bek oñşaydiken, huş boldum.* “Kızınızın boyu posu, yüzü torunuma çok benziyor, (bu yüzden) mutlu oldum.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361)
- *Biraq, bosuğığa putlişip yikildi, çine tavaq parçe-parçe bolup ketti.* “Fakat eşige ayağı takılıp düştü, (bu yüzden) porselen tabak paramparça oldu.” (Ötkür, 1986, s. 15)
- *Etigen Zumret “Korsikim eçip ketti” dep kiriptiken, bir kaçça aş berdim.* “Sabah Zümrüt ‘Karnım acıktı.’ diyerek girdi, (bu yüzden) bir kâse yemek verdim.” (İsrail, 2010, s. 188)
- *U oğul bala idi, bu kiliçni datlaşturmay tutalaytti.* “O bir erkekti, (bu yüzden) bu kılıcı paslandırmadan kullanabilirdi.” (Ötkür, 1995, s. 253)

Sonuç+Sebep Dizilimindeki Cümleler

- *Pütün neticimiz bikarğa ketti, heliki Turğan dégen ezleş yukiriğa het yazğaniken, het yukiriğa tégiptu. Yukiridin nahiyelik komitétni kattik tenkit kilip het yéziptu...* “Bütün başarılarımız boşa gitti. (Çünkü) O Turgan eziği üst makamlara şikâyet dilekçesi vermiş. Dilekçe yerine ulaşmış. Üst makamlardan ilçe yönetimini ağır tenkit eden yazı gelmiş.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 162-163)

- *Söyümlüğüm, méni keçür. Ata-anañ ve yurtuñdin ayrip, séni égir künlerge koydum.* “Sevgilim, beni affet. (Çünkü) Annenden, babandan ve yurdundan ayırıp sana zor günler yaşattım.” (Ötkür, 1986, s. 22)
- *Biz bir yerge toplışivalmay tarķilayli, toplışivalğan cerenge ok asan tégidu.* “Biz bir yere toplanmadan dağılalım, (çünkü) toplanan ceylana kurşun kolay değer.” (Ötkür, 1995, s. 386)

Eklerden Oluşan Sebep Göstergeleri

Çekim Ekleri

-DA. Yeni Uygur Türkçesinde *-DA*¹ ekinin görünüşleri *-da, -de, -ta, -te* şeklindedir (Tömür, 1993, s. 52). Ek, Yeni Uygur Türkçesinde ünsüz uyumuna göre kelimeye eklenir². *-DA* eki, Yeni Uygur Türkçesinde yer, zaman, durum, vasıta gibi işlevlerin yanı sıra sebep işleviyle de kullanılmaktadır.

- *Baķi kembegellikte üstivéši set körüngeñ bilen uniñ köñli çirayliķ, zil bolǵini üçün kattıķ gepni kötörelmeydu.* “Baki fakirlikten üstü başı çirkin görünse de kalbi güzel olduğu, nazik olduğu için ağır sözleri kaldıramazdı.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 32-33)
- *Huşluķumda hemmini untuptimen.* “Sevinçten her şeyi unutmuşum.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363)

¹ W. Bang (1980) Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinde *-DA* ekinin hem bulunma hem ayrılma bildirdiğini, lakin bu iki ekin aynı ya da ayrı ek olup olmadığı, ses değişimleri ile En Eski Türkçe devrinde aynı şekli alıp almadığı hususunda kesin bir hükme varılmadığını belirtir (s. 29). Kuznetsov (1995), Psyançin’in *-t* (belirlilik gövdesi eki)+*a* (bulunma hâli eki), Sinor ve Kononov’un *-t/-d* (bulunma hâli)+*-a/-e* (yönelme hâli) ekleri biçimindeki teorisine karşı çıkarak ekin kökenini *takıl-* fiilinde aramaktadır (s. 196). Kuznetsov’a (1995) göre, Eski Türkçedeki *tak-* fiiline eklenen edilgenlik ekinin gelmesinden oluşan *takıl-* fiili, hece yitimi neticesinde *takıl>ta* biçimine dönüşmüştür (s. 236-237).

² Köktürkçede ünsüz uyumuna uymayan *-DA* eki *l, n, r* seslerinden sonra *’li*, diğer seslerden sonra *’li* biçimde kullanılmaktadır (Ercilasun, 2000, s. 193). Eski Uygur Türkçesinde *-DA* eki ünsüz uyumuna bağlı değildir. Köktürkçedeki *l, n, r* ünsüzlerinden sonra *’li* şekillerin gelmesi sistemli bir şekilde olmasa da Eski Uygur Türkçesinde devam etmekte, teklik 1. şahıs iyelik ekinin ve bazı zamirlerden sonra ek, Köktürkçeden farklı olarak *’li* şekilde gelmektedir. Karahanlı Türkçesinde, Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesine özgü ünsüz benzeşmesi kısmen Karahanlı Türkçesinde de görülmeyle birlikte *-DA* ekinde ünsüz uyumunun tam olduğu söylenebilir (Sev, 2007, s. 334-339). Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada uzun süre ekin *’li* şekilleri var olmuş, *’li* şekiller ünsüz uyumuna bağlı olarak ancak son zamanlarda ortaya çıkmıştır (Ergin, 2000, s. 235). Harezmi Türkçesinde *’li* şekillerin yanında *’li* şekiller de kullanılmaktadır, ancak ünsüz benzeşmesi tam olarak yoktur. Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde çoğunlukla *’li* şekiller olmakla birlikte *’li* şekiller de mevcuttur, ünsüz benzeşmesi *-DA* ekinde tam olarak görülmez (Sev, 2007, s. 336-342).

-Din. Yeni Uygur Türkçesinde *-Din*³ ekinin görünümüleri *-din*, *-tin* şeklindedir (Tömür, 1993, s. 52). Ek, Yeni Uygur Türkçesinde ünlülerden ve yumuşak ünsüzlerden sonra *-din*, sert ünsüzlerden sonra *-tin* şeklindedir⁴. *-Din* eki, Yeni Uygur Türkçesinde ayrılma, kaynak gösterme, karşılaştırma, kesir, başlama noktası bildirme gibi işlevlerin yanı sıra sebep işleviyle de karşımıza çıkmaktadır. Tömür (1993), *Hazirki Zaman Uyğur Tili Grammatikisi* adlı çalışmasında bu ekin sebep işleviyle kullanımına işaret etmektedir (s. 63).

- *Emmaze, hazirligimizniñ yoqluğidin, bu kızımniñ altun könlige pisent kelgidek iş kılalmay kalurmizmikın dep qorqımen.* “Ama hazırlığımız olmadığı için kızımın altın kalbini kırarak bir iş yapar mıyız diye korkuyorum.” (Ötkür, 1986, s. 56)
- *Uni qoliğa éliptu, uniñ yorukıdin közliri kamaşıp, közini açalmay qaptu.* “Onu eline almış, onun aydınlığından gözleri kamaşıp, gözlerini açamamış.” (İsrail, 2010, s. 69)
- *U Dilmuratniñ yalguz qalğanlıkını bilsimu, orma başlinip qalğanlıktın yoqlap baralmığanıdi.* “O, Dilmurat’ın yalnız kaldığını bilse de hasat başladığı için yanına gidememişti.” (İsrail, 2010, s. 238)
- *Bu cañgal eslide dehşetlik cay dep at kötergendi, / Bu hil epsanidin ağzida izhar idi Perhad.* “Bu orman aslında korkunç yer diye nam salmıştı, / Bu efsaneden dolayı dilinden düşmezdi Ferhat.” (Harbalıoğlu, 2022, s. 232-233)

³ Kuznetsov (1995), *-Din* ekinin kökeninin *yan-* fiili, *yan-ı* ya da *yan-ın* şeklindeki zarf-fiiliyle ilgili olabileceğini düşünmektedir (s. 237-239). Araştırmacıya göre *y>d* sürecinden sonra ortaya çıkan *-danın* eki basitleşerek *-dan(in)=-dan* ya da *-d(an)ın>-din* şeklini alabilir. Eraslan (1999), *-Din* ekinin Bang’ın *taş adın>taşadın>taşdın* örneğinde olduğu gibi *adın* kelimesinden türemiş olduğunu, Gabain’in *t* (yer bildiren kelime teşkil eki)+*n* (vasıta hâli eki), Ramstedt’in *-tı* (Tunguzca *-di* vasıta hâli eki)+*n* (vasıta hâli eki), Sinor’un *-tı* (zarf eki)+*n* (vasıta hâli eki) şeklinde birleşmesinden oluştuğu görüşünü belirttikten sonra *-Din* ekinin, *n* ağzında (Mani sahasında) *-DAn* çıkma hâli eki, yer ve yön bildiren isimden isim yapma eki *-Din* eki ile *-DA* bulunma hâli ekinin karışmasından meydana geldiğini ifade etmekte ve bunun sebebinin her iki ekin temel fonksiyonlarının yer bildirmesine bağlamaktadır (s. 381-383).

⁴ Köktürkçede *kan-dan* “nereden”, *kan-tın* “nereden” gibi nadir örneklerde görülen bu ek, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ağırlıklı olarak yerini almıştır. Eski Uygur Türkçesinde ayrılma için başlangıçta *-DA* eki ve *-Din* eki birlikte kullanılırken XI. yüzyıldan sonra *-Din* ekinin daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Duran, 1956, s. 48-50). Köktürk metinlerinde hem bulunma hem de ayrılma ifade eden *-DA* ekinin ayrılma fonksiyonunu bir süre sonra *-Din* ekiyle paylaşması, zamanla *-DA* ekinin fonksiyonlarını daraltmış, *-Din* ekine işlevlik kazandırmıştır. Böyle bir ilişki iki ek arasında bir dönem var olan ve daha sonraki dönemlerde de kendisini hissettiren bir fonksiyon yakınlığı sebebiyledir (Karahan, 1999, s. 605).

-GA/-KA. Ek, Yeni Uygur Türkçesinde ünlülerden ve yumuşak ünsüzlerden sonra *-ğa, -ge*, sert ünsüzlerden sonra *-ka, -ke* şeklindedir⁵ (Tömür, 1993, s. 52). *-GA/-KA* eki, fiilin gösterdiği işin yönünü ve bedelini gösterme, vasıta, sınırlama gibi işlevlerin yanı sıra sebep işleviyle de kullanılır. Sadvakasov (1989), bu ekin sebep işlevinin yanı sıra amaç işlevi ile de kullanıldığını belirtmektedir (s. 206).

- *Öydikiler bilen erzimes işlarğimu uruşup kalimen...* “Evdekilerle ufacak şeyler yüzünden kavga ediyordum.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 48-49)
- *Bu cevapka Turğan kaççe künlergiçe azablinip yürdi.* “Bu cevap yüzünden Turgan günlerce acı çekti.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 122-123)
- *Men özümniñ kara behtimge, yétimlikimge yiglaymen!* “Ben kendi kara bahtımdan, yetimliğimden dolayı ağlıyorum!” (Behram, 2006a, s. 129)
- *Dert-elemniñ köplikige başta çaç azlık kılar, / Gül-gülistan bağlirimni bir lehziye sazlık kılar.* “Derdin, elemin fazlalığından başta saç az kalır, / Çiçekli bağlarımı bir anda sazlık eder.” (Harbalioğlu, 2022, s. 334-335)

-GA/-KA eki, *-(X)GAn+(iyelik eki)* yapısından sonra geldiğinde sebep bildirir. *-(X)ş* ve *-mAk* ekinden sonra geldiğinde amaç ifade eder.

- *Köp bolsa üç-töt ay kün körimen, üç-töt ay yamanlık kılğiniñga dozañka kirip ketsemmu meyli.* “Taş çatlasa üç dört aylık ömrüm kaldı, üç dört ay kötülük yaptığım için cehenneme gitmeye bile razıyım.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 158-159)
- *Turğan halal işlep nan yéginige kerzdar boptu, uniñ kari çağlık, yurt-ca-maet kötürüvétidu.* “Turgan dürüstçe çalışarak ekmeğini kazandığı için borçlanmış, çok önemi yok, ahali bu borçtan vazgeçer.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 166-167)
- *Dada! Méni békip çoñ kılğiniñga razi bol!* “Baba, beni büyüttüğün için hakkını helal et!” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 194-195)

Yapım Ekleri

-GAÇ/-KAÇ. Ek, Yeni Uygur Türkçesinde ünlülerden ve yumuşak ünsüzlerden sonra *-gaç, -geç*; sert ünsüzlerden sonra *-kaç, -keç* şeklindedir. Fiildeki hareketin zamanını gösteren bu zarf-fiil eki, sebep işleviyle de kullanılmaktadır.

⁵ *-KA, -GA* ekinin *-karu/-garu* ekinin bir çeşidi sayılabileceğini belirten Şçerbak’a göre ek, *-garu>-gar>-ga>-a* biçiminden meydana gelmiştir. Bu ekin kökenini *kara-* fiiline dayandıran Karimov’a göre ek *kara>kara-u>kara-yu>kariyu>kariu>karu>kar (gar, gar)> -ka, -ga* biçiminde bir gelişim göstermiştir. Kuznetsov, Şçerbak ve Karimov’un bu görüşlerine karşı çıkarak ekin *kör-* fiiline dayandığı görüşünü benimser. Sonraki süreç iki yolla gelişir. 1. Bildirme kipinde: *-ev körü keter>ev körü...>ev-kerü keter* “eve gider”; 2. Emir kipinde: *ev kör ket>ev-kör...>ev-ker...>ev-ke(r)...>ev-ke kit* “eve git” (Kuznetsov, 1995, s. 233-236).

- *Turşa Tuğbégi öre-töpe bolup turğan erlerniñ arisidin uni tapalmıgac, ayallarga qaridi.* “Turşa Tuğbeyi üst üste olan adamların arasında onu bulamadığı için kadınlara baktı.” (Ötkür, 1986, s. 146)
- *Nimşehit yazdı saña mersiye, / Algac seniñdin telim-terbiye...* “Nimşehit yazdı sana mersiye, / Aldığı için senden talim, terbiye...” (Harbalioğlu, 2022, s. 344-345)
- *Demek, şu çağniñ esiri idim, / Kılmıgac pelek hergiz muruvet.* “Kısacası o zamanın esiri idim, / Vermediği için felek asla mürüvvet.” (Harbalioğlu, 2022, s. 350-351)
- *Bu kemgiçe ayrılmıgac seniñdin / Lezzetlinip şerin-şerbetliriñdin. / Yolga çıkkaç kedriñ ötti cénimdin, / Tuprikiñni közge sürtey séğindim.* “Bu zamana kadar ayrılmadığım için senden, / Lezzetlenip şirin şerbetlerinden, / Yola çıktığım için kıymetin arttı canımdan, / Toprağımı göze süreyim, özledim.” (Harbalioğlu, 2022, s. 416-417)

-GAÇKA/-KAÇKA. Ek, Yeni Uygur Türkçesinde ünlülerden ve yumuşak ünsüzlerden sonra *-gaçka, -geçke*; sert ünsüzlerden sonra *-kaçka, -keçke* şeklindedir. Bu zarf-fiil eki fiildeki hareketin sebebini bildirmektedir.

- *Apak Hoca Muhammed Yüsüp İşanniñ oğli bolgaçka, Abdulla Hociniñ oğulliri Şueyb Hoca bilen Daniyal Hocağa şirem tağa bolatti...* “Apak Hoca Muhammet Yusuf İşan’ın oğlu olduğu için, Abdullah Hoca’nın oğulları Şuayip Hoca ile Daniyal Hoca’ya uzaktan akraba oluyordu.” (Eli, 2000, s. 187)
- *Uzaktin béri köñlige püküp yürgen arzu-armanliri köpükke aylangaçka uniñ rohi zeipleşkenidi.* “Uzun zamandan beri içinde sakladığı umutları boşa çıktığı için ruhsal çöküntü yaşıyordu.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 82-83)
- *Bu çerikler başka milletlerdin terkip tapkaçka, Şamehsut üçün işençlik hisaplinatti.* “Bu askerler başka milletlerden oluştuğundan Şahmaksut için güvenilir kabul ediliyordu.” (Ötkür, 1986, s. 278)
- *Aykız ornidin turuşka temşelsimu, put-kolliri küyüşüp ketkeçke, téz heriket kilalmaytti.* “Aykız, yerinden kalkmak için doğrulduysa da elleri ve ayakları uyuştuğundan hızlıca hareket edemedi.” (Ötkür, 1986, s. 75)

-mAy. *-mAy*⁶ zarf-fiil eki; *-A, -y* ve *-(X)p* zarf-fiil eklerinin olumsuz şekli için kullanılan bir ektir. Türkiye Türkçesinde *-mAyIp, -mAdAn, -mAksIzIn*

⁶ Saadet Çağatay (1978), Doğu Türkçesindeki *-mAy* ekinin *-mA* olumsuzluk eki ile *d>y* fiilden isim yapma ekinin birleşmesinden oluştuğunu düşünmektedir (s. 251). János Eckmann’a (2003a) göre Çağatay Türkçesinde eski *-mAdIn* zarf-fiil ekinin yerine *-mAy* ve *-mAyIn* ekleri geçmiştir (s. 143). Bu dönemdeki olumsuz zarf-fiil eki *-mAyIn*’dır ve bu ek

anlamalarını karşılayan bu ek, asıl fiildeki hareketin zarf-fiilin gösterdiği hareketten önce ya da bu harekete bağlı olmadan gerçekleştiğini bildirme gibi işlevlerin yanı sıra sebep işleviyle de karşımıza çıkar.

- *Bu kiçikkine kızniñ yumşaq saçliri aylap tağaq körmey pahpak bolup kalğan, puti yalañğıdaq, nahayiti uçisida her reñlik latilar bilen yamalğan kir, yirtik köñliki bar idi.* “Bu küçücük kızın yumuşak saçları aylardır tarak görmediğinden kabarmıştı, ayakları çıplaktı, üzerinde sadece çeşitli renkli bezlerle yama yapılmış kirli, yırtık elbisesi vardı.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 62-63)
- *Hélimigülniñ éytişçe, Abduğeni Ahun baliliriniñ tapa-tenisige çidimay, Davuttin kerz sorap barganiken...* “Halimegül’ün dediğine göre, Abdulgani Ahun, çocuklarının şikâyetlerine dayanamadığından Davut’tan borç istemeye gelmiş...” (İsrail, 2010, s. 288)
- *Ata-bovimiz buniñdin neççe yüz yıl burun Musulman boluşqa razi bolmay, Kuçadin Turpanğa kécip kélip, Turpan İslamğa ötkendin kéyin Kumulğa ketkeniken.* “Atalarımız bundan kaç yıl önce Müslüman olmaya razı olmadığı için Kuça’dan Turfan’a kaçıp, Turfan İslam’a geçtikten sonra Kumul’a gitmiş.” (Yunus, 1996, s. 126)

-(X)p. Ünlü ile biten fiillere *-p*, ünsüz ile biten fiillere *-ip*, *-up*, *-üp* şeklinde gelmektedir. Bu zarf-fiilin temel işlevi cümleleri bağlamaktır. **-(X)p** eki, asıl fiilin gösterdiği hareketten önceki hareketi ya da asıl fiille aynı zamanda yapılan hareketi karşılama gibi işlevlerinin dışında sebep işleviyle de kullanılır⁷.

- *Öyde yétiverip içim sikişlip ketti.* “Evde yatmaktan canım sıkıldı.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361)
- *Tola yiğlap, közimizniñ yéşimu kurup kétey...* “Çok ağlamaktan gözümüzün yaşı da kuruyacak...” (Ötkür, 1986, s. 37)
- *İkki yıl aval bu Hamuş Begniñ toyini kilimen dep köp çikim tartқанlığimni obdan bilidila, bu mañka boşañlıq kilip, u kızni kaçurup koydi.* “İki yıl önce bu Hamuş Beg’in düğününü yapacağım diye çok harcama yaptığımı biliyorsunuz, bu sümüklü rahat davrandığı için o kızı elinden kaçırdı.” (Ötkür, 1986, s. 53)

-mAy olarak kısalmıştır (Eckmann, 2003b, s. 100). Kemal Eraslan (2012), ekin *d/t*’li şekilleriyle *y*’li şekillerinin ayrı yapılardan geliştiğini dile getirir (s. 414-415). *-mAy* ekinin, *-mAyI* ekinin kısalmış şekli olduğunu belirten Kemal Eraslan (2012), Çağatay’ın *-d/-y* fiilden isim yapma ekiyle ilgili görüşünün şüpheli olduğunu, çünkü *d>y* değişiminin Eski Türkçeden sonra gerçekleştiğini ifade etmektedir (s. 414-415).

⁷ **-(X)p** eki, tarihî dönemde de sebep işleviyle kullanılmıştır (Doğan, 2019, s. 527).

- *Bir k etim k eyinanam  l p k tip yurtka ketken vaqtimda Liu  uci h liki terciman bilen k lip kaptu.* “Bir kez kaynanamın  l m  nedeniyle yurda gittiğimde Liu baŐkan, o terc manla birlikte gelmiş.” (İsrail, 2010, s. 259)

Kelimelerden Oluşan Sebep G stergeleri

İsimler

Bais. *Bais* (<Ar. بآعث) kelimesi, Yeni Uygur T rk esinde sebep anlamına gelmektedir (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406; D zg n, 2020, s. 250).

- *Haman bu k lkinin  b isin bilmey zaru-heyranmen, / Senemnin  k lkisi-nin  tektide bilmeymen n me sir bar?* “Bu g l Ő n sebebini bilemeden her zaman hayretteyim, / Sanemin g l Ő n n altında bilmiyorum ne sır var?” (Harbalioğlu, 2022, s. 400-401)
- *Dilimnin  dilrebasi dep, Őer nin  evliyasi dep, / S ni alemge mahtaŐka Ő rin-suhen s z n b is.* “G nl m n dilberi diyerek, Őarkın evliyasi diyerek / Seni bu  lemdede  vmeye tatlı s z n sebep.” ( opani, 2007, s. 125)
- *Sa a aŐik bolup  almaqlikim a ay y z n b is, /   irkap s ymikimge  ip izil lev, ot k z n b is.* “Sana  Őik olmama ay y z n sebep, / Bu kadar  ok sevmeme kırmızı dudakların, ateş sa an g zlerin sebep.” ( opani, 2007, s. 125)
- *SatiraŐni  l mge h k m  iliŐnin  b isi n midur?* “Berberi  l me mahk m etmenin sebebi neydi?” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406)

Bahane. *Bahane* (<Far. بھانہ) kelimesi, ger ek sebep gizlenerek ileri s r len s zde sebep anlamına gelmektedir. Kelimenin ger ek sebebi karŐiladığı kullanımlar da mevcuttur (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406; Kanar, 2016, s. 300; T rk Dil Kurumu, t.y.b).

- *Siyit Aka unin  bilen birne e k tim sirdaŐmaq i bolup  yige tekliپ  il anidi, bira  Adil her hil bahanilarni k rsitip, unin din  zini  lip  a ti.* “Seyit Ağabey onunla samimi olmak isteyip birkaç kez evine davet etmişti, fakat Adil  eŐitli bahaneler g stererek onunla arasına mesafe koydu.” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406)

Yukarıdaki c mlede *bahane* kelimesi ger ek sebep gizlenerek ileri s r len s zde sebep anlamıyla kullanılırken aşağıdaki c mlede ger ek sebebi bildirilmektedir.

- *Tilivaldi balilarnin  beŐin isi-  n kencisi idi. Unin  aldida tuđulđan t t bala yeşiğa toŐa-toŐmayla birla ağriğan bahane bilenla k z yumup toŐtimađanidi.* “Tilivaldi  ocukların beŐincisi, en sonuncusuydu. Ondan  nce doğan d rt  ocuk yaşı dolar dolmaz bir kerecik hastalanma sebebiyle hayata g zlerini kapadı.” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406)

Seveb. Yeni Uygur Türkçesinde sebep anlamına gelen kelimelerden bir diğeri, *seveb* (<Ar. سبب) kelimesidir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501; Düzgün, 2020, s. 250).

- *Mehellidikilerdin apisiniñ öliş sevebini uqqan Keyser étilip barmaqçı boluvidi, Dosmet Nur uni tutuvaldi.* “Mahalledekilerden annesinin ölüm sebebini öğrenen Keyser sıçrayıp gitmek istedi, Dosmet Nur onu tuttu.” (Behram, 2006a, s. 828)
- *Qız Hemdulla Hacıniñ özi üçün bunçe katta sorun teyyarlışiniñ sevebini çüşinelmedi.* “Kız Hamdullah Hacı’nın kendisi için bu kadar görüşme ayarlamasının sebebini anlayamadı.” (Kadir, 2013, s. 182)
- *Ahir bir küni Erebandin kelgen bir meşhur tévipni çakirtip Melike Amannisaniñ tuğmas bolup kéliştiki sevebini éniqlap bérişni telep kildi.* “Sonunda bir gün Arabistan’dan gelen meşhur bir doktoru çağırıp Melike Amannisa’nın doğurmasının sebebini açıklamasını istedi.” (Yunus, 1996, s. 441)
- *Méniñ mundaq tuyuksiz kélişimniñ sevebi ordiniñ moysipit Teycisi canabliriga melum bolsa kérek.* “Benim böyle birdenbire gelişimin sebebi sarayın ihtiyar Teyci’sine malum olmuş olmalı.” (Ötkür, 1995, s. 146)

Seveb kelimesi *tap-* fiili ile birlikte kullanıldığında bahane anlamına da gelmektedir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501).

- *Savutcan derhal sevep tapti: -Muşu başniñ qarisi, desleptila çüşenmep-tiken, dédi u yalgandinla, -ustam bir bendiñ yasap baqaymu?* “Savutcan hemen bahane buldu: Bu kafanın karası, başlangıçta anlamamışım, dedi o yalandan, ustam bir tabure yapayım mı?” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)

Sevebçi. *Sevebçi* (<Ar.+YU. seveb+çi), olay ya da durumun meydana gelmesine yol açan kişi, nesne, unsur demektir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501).

- *Buniñda aldi bilen késel kélip çikiştiki asasiy sevebçi maddini perç étiş lazim.* “Bunda öncelikle hastalığın oluşmasına asıl sebep olan unsuru fark etmek lazım.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)
- *Özini Ekberge kelgen hemme azab-oqubetniñ sevebçisi dep hés kildi.* “Kendisini Ekber’e gelen tüm sıkıntıların sebebi olarak hissetti.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)
- *Renciş-azabta hesethor her yan, sevebçi şert emes aña héçqaçan, heset bilen toğaç kelbiniñ cami, siğmas uniñga huşallıq haman.* “Sızlanmayla, azapla kıskanç her yan, sebep şart değil ona hiçbir zaman, kıskançlıkla dolduğu için kalbinin kadehi, sığmaz ona memnuniyet hemen.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)

Sevebkar. *Sevebkar* (<Ar.+Far. sebep+kâr), olay ya da durumun meydana gelmesine yol açan kişi, nesne, unsur anlamına gelir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501).

- *Oğri alğan malğa igisi sevebkar.* “Hırsızın aldığı mala sebep olan sahibidir.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)
- *Pilniñ ömrige çışiniñ kimmetliki sevebkar.* “Filin ömrüne dışının kıymeti sebep olur.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501-502)
- *Bizniñ ölüşimiz éniş. Şundağ bolğandin kéyin bizniñ ölüşimizge sevebkar bolğan bu kul bizdin burun ölüşi kérek!* “Bizim ölümümüz aşikâr. Öyleyse bizim ölümümüze sebep olan bu kulun bizden önce ölmesi gerek!” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 502)

Vec. *Vec* (<Ar. وجوه) kelimesi, Yeni Uygur Türkçesinde amaç, mal mülk gibi anlamların yanı sıra sebep, bahane anlamlarına gelmektedir (Mutçalı, 1995, s. 965; Yakub ve Geyurani, 1999, s. 27).

- *Eger şek keltüridigan bolsa, buniñ vecini camaet aldida éytsun.* “Eğer şüphe olacaksa bunun sebebini cemaat önünde söylesin!” (Ötkür, 1986, s. 62)

Zamin. Talihsiz söz, sıkıntılı durum, olay ya da işin sebebi, sanığı, suçlusu demektir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 294).

- *Yerlik begler arisi gul-gul bolup, ki çerçenlik Osmanbeg mesul bolup, tallivaldi yüz neper hain koşun, puqralarniñ ceniğa zamin koşun.* “Yerli beylerin arası bozulup, ki Çerçenli Osmanbey sorumlu olup, seçti yüz kişilik hain ordu, vatandaşların canına mal olan ordu.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 294)

Fiiller

Bu grubu, sebep bildiren isim ile fiilin birleşmesinden meydana gelen birleşik fiiller oluşturmaktadır.

Bahane Bol- Türkiye Türkçesindeki karşılığı bahane olmaktır.

- *Sayim Çoñniñ soali uniñğa bahane boldi.* “Sayim Çon’un sorusu ona bahane oldu.” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406)
- *Yari bari kelmidi, şunğari bari kelmidi. Yarimniñ ayağı sundi, bahane boldi kelmidi.* “Yârî var olanı gelmedi, şahini var olanı gelmedi. Yârimin ayağı kırıldı, bahane oldu gelmedi.” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406)

Bahane Kıl- Türkiye Türkçesindeki karşılığı bahane etmektir.

- *Men at bêkişni bahane kılıp, tola vaqitlarda kécilerni étizda ötküzüvétip-timen.* “Ben at bakmayı bahane edip, çoğunlukla geceleri tarlada zaman geçiriyordum.” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 406)

Destek Bol- Temel olmak, sebep olmak, bahane olmak anlamlarına gelir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 62).

- “*Töginiñ sol közi qarıǵu bolsa, daim oñ tereptiki çöpni yeydu.*” *dégen-dek ilim qarıǵusi Humakız üçün medeniyet inkilabi çoñ destek boldi.* “Devenin sol gözü körse daima sağ taraftaki otu yer.’ dendiği gibi bilgi körü Humakız için, Kültür Devrimi büyük bahane oldu.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 62)

Destek Kıl- Temel olmak, vasıta olmak anlamlarının yanı sıra gerekçe göstermek, sebep olmak, bahane olmak anlamlarına gelir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 62).

- *Vahap uniñ öz kóli bilen yézip bergen hétini destek kılip, Osman Düycanğa qarşı hucum kılǵanlıǵını ispatlamakçı boldi.* “Vahap onun kendi eliyle yazdığı mektubu gerekçe gösterip, Osman Düycan’a karşı hücum ettiğini ispatlamak istedi.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 62)
- *Uniñ meksiti buni destek kılip başlıq boluş idi.* “Onun amacı bunu gerekçe gösterip yönetici olmaktı.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 62)
- *Huñ Yaduñ bilen put étişip kalkan Lu Küncuñ herbiy kaide-nizam, kamunlarni destek kılip, ularni cadiǵa bésiş toǵruluk Huñ Yaduñka bésim işletmekte idi.* “Hun Yadun ile kavga eden Lu Küncun savaş kanunlarını gerekçe göstererek onları öldürmek için Hun Yadun’a baskı yapmaktaydı.” (Behram, 2012, s. 323)

Ene-Mana Dé- Çeşitli bahaneler ileri sürerek sebep göstermek, boş vaatte bulunmak anlamlarına gelmektedir (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 308).

- *Aridin on neççe kün ötkende maqalemni yene bir kétim sürüşke kildim. U ene-mana dep yürüp maqalini bir yérim ay ötkende kolumğa qayturup berdi.* “Aradan on günden fazla geçince makalemi bir kez daha sordum. O çeşitli bahaneler ileri sürüp makaleyi geri verdi.” (Yakub ve Geyurani, 1990, s. 308).

Seveb Bol- Türkiye Türkçesindeki sebep olmak anlamını karşılamaktadır.

- *Keçür, Medine, seniñ behtsiz bolup kélişiñǵa men seveb boldum.* “Affet, Medine, senin kadersiz olmana ben sebep oldum.” (Behram, 2006a, s. 1012)
- *Bu gep huddi piltige yékilǵan ottek çoñ partlaşka seveb boldi.* “Bu söz sanki fitili yakan ateş gibi patlamaya sebep oldu.” (Turdi, 2005, s. 154)
- *Del kişilerniñ rohiy halitide davalǵuş boluvatқан bu künlerde taşkı küçlerniñ yoşurun herikiti bu rayonda néme kilarini bilmey qaymuқuş halitide turuvatқан atmiş miñdin köp ahaliniñ çégra atlap sirtқа kéçişiǵa*

seveb boldi... “Sersemleyen kişilerin ruhunun dalgalandığı bu günlerde dış güçlerin gizli hareketi bu bölgede ne yapacağını bilemeden şaşırmış vaziyette duran altmış binden fazla ahalinin sınırı geçip dışarıya kaçmalarına sebep oldu...” (İmin, 2012, s. 32)

- *Birinçidin, siz éytkandek, helkniñ uniñga çoķunişidin bolğan bolsa, ikkinçidin, bultur bolğan bir veķe buniñga seveb bolğan.* “İlk olarak sizin söylediğiniz gibi halkın ona tapmasından dolayı olmuş; ikinci olarak geçen yıl olan bir olay buna sebep olmuş.” (Ötkür, 1995, s. 422)

Seveb kelimesi *kılmaq* yardımcı fiilini alarak birleşik fiil oluşturduğunda çare bulmak, çare olmak, tedbirli olmak anlamlarına gelmektedir. (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501).

- *Ölgende yigligüçe, ölmeste seveb kil.* “Ölünce ağlayacağına, ölmeden çare bul.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)
- *Seveb kılsañ, sévette su tohtar.* “Tedbirli olursan sepette su olur.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)
- *Ħasiyet balisiniñ béşini silap olturup agrinişlik halda:-Kızım özüñge vaķtıda seveb kil, -dedi.* “Ħasiyet çocuğunun başını okşayıp sızlanarak: Kızım kendine zamanında çare bul, dedi.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501)

Sevebçi Bol- Bir iş, hareket, olay ya da durumun meydana gelmesine yol açmak anlamına gelir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 501).

- *Mülkiy Keşkeriyide ahir Seidiye Ħandaniniñ béşiğa çıkıp, bu etraplarğa Cuñgarlarniñ ve ularniñ izidin Mancularniñ yétip kélişiğe sevebçi bolğan Ħocilar nizapetçilikiniñ baş-ayığı toğrisida muşunçilik melumat bérimiz.* “Mülki Kaşgariye’de sonunda Seidiye sülalesini devirip, buralara Cungarların ve onların izinden Mancuların gelmesine sebep olan Hocaların iç savaş süreci hakkında bu kadar malumat veriyoruz.” (Eli, 2000, s. 124)
- *Buniñga télévizorda çıkkan başliķķa hemrah bolup yürgen aķ sériķ, éviz boy bir adem sevebçi boldi.* “Buna televizyonda çıkan başkanın arkadaşı olan solgun, uzun boylu bir adam sebep oldu.” (İsrail, 2010, s. 309)
- *Emma çeriklerni urğan kişilerni cazalaştın burun, bu veķeğe sevebçi bolğan çerikliriñizni kıttıķ cazalaş cayız.* “Ama askerlere vuran kişileri cezalandırmadan önce, bu olaya sebep olan askerleri sertçe cezalandırmak lazım.” (Ötkür, 1995, s. 147)
- *Kullarğa bek kıttıķ muamile kılinmisun! dedi Ħan oğul pes, lékin ketiy teleppuzda, ularğa kılingan her bir kıttıķliķ, ularniñ cénini tikip kıyuşığa sevebçi bolidu.* “Kölelere çok sert muamele yapılmasın, dedi Han

oğul kısık ama sert bir telaffuzla, onlara yapılan her bir sertlik, onların ölümüne savaşmasına sebep olur.” (Ezizi, 1987, s. 38)

Seveb Körset- Türkiye Türkçesindeki karşılığı sebep göstermektir.

- *Ehet: “Aşhanini takap kıoyşam bolmaydu, ögengen hêridarlar kécip kalidu” dep seveb körsetkende, Rena: “Takımañ, ayalıñız éçip tursun, siz barmisiñiz bolmaydu” dep uni mecburlıganıdı.* “Ehet: ‘Lokantayı kapatmam mümkün değil, almış olan müşteriler kaçır.’ diye sebep gösterdiğinde Rana: ‘Kapatmayın, karınız açsın, siz gitmeyin.’ diyerek onu mecbur etti.” (Asim, 2014, s. 279)

Vec Kıl- Sebep, bahane göstermek anlamına gelir (Yakub ve Geyurani, 1999, s. 27).

- *Başlık Roziniñ vakitlik işçi ikenlikini vec kılip pikirime koşulmıdı.* “Yönetici Rozi’nin dönemsel işçi olduğunu sebep gösterip görüşüme katılmadı.” (Yakub ve Geyurani, 1999, s. 27)

Vec Körset- Bahane, sebep göstermek anlamına gelir (Yakub ve Geyurani, 1999, s. 27).

- *Menmu avu küni sizge kıomuruvéteyli deseñ, til çayniğantiñiz, hazırmu yene hakimniñ söziğe vec körsetkiniñizni, karañ.* “Ben de bugün size çıkaralım deyince, boş konuştunuz, şimdi de yine hâkimin sözünü sebep göstermenize bakın.” (Yakub ve Geyurani, 1999, s. 27)

Zamin Bol- Kötü, yanlış bir işin, olayın, durumun sebebi, suçlusu, sorumlusu olmak demektir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 294).

- *Tañ seherdiki tinimsiz varañ-curuñ şerin uykuñğa zamin boldı.* “Şafak vakti aralıksız gürültü tatlı uykuma mal oldu.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 294)

Edatlar

Bilen. *Bilen* edatı, birliktelik, araç, durum bildirme işlevlerinin yanı sıra sebep bildirmektedir.

- *İkki iş bilen keldim, dedi Turğan gépini sozmastın.* “İki şey için geldim, dedi Turgan lafı uzatmadan.” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 156-157)
- *Kızımın yeşiğa toşmay turup dadisi yürek késili bilen ölüp ketti.* “Kızımın yaşı dolmadan babası kalp rahatsızlığından vefat etti.” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361)
- *Emma, öziniñ cénini ayap, ceñge kirmigenligi vecidin baturluğ atıgını alalmay, Teyci Beglik Kıara Bosuqqa ya bolmısa, Éli Palvanğa tégip kétermikin dep geşet kılıdiken. Seypuñ Tohtı şu vesvese bilen bir iş çıkırıp kıoyıdıgandek turıdu.* “Ama kendi canını koruyup, savaşa girmemesi se-

bebiyle kahramanlık namını alamadığından Teyci Beylik, Kara Bosuk'a veya Ali Pehlivan'a verilir mi acaba diye vesvese yapıyormuş. Seypun Tohti bu vesvese yüzünden bir iş çıkaracak gibi duruyor.” (Ötkür, 1986, s. 289)

- *Aridin uzun ötmey, uniñ kızimu yava çécek bilen ölüp ketti.* “Aradan çok geçmeden onun kızı da çiçek hastalığı sebebiyle öldü.” (Ötkür, 1995, s. 121)

Dep. Yeni Uygur Türkçesindeki *dep* kelimesinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları diye, olarak, için şeklindedir. Aşağıdaki örneklerde *dep*, sebep anlamıyla kullanılmıştır:

- *Turganni “Miñbiñga yandı” dep soğuk öyge solap koyuptu.* “Turgan’ı ‘Milis güçlere karşı geldi.’ diye soğuk odaya hapsedmişler.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 152-153)
- *Emmaze, hazirligimizniñ yoqluğidin, bu kızimniñ altun könlige pisent kelgidek iş kılalmay kalurmizmikiniñ dep korkımen.* “Ama hazırlığımız olmadığı için kızımın altın kalbini incitecek bir iş yaparız diye korkuyorum.” (Ötkür, 1986, s. 56)
- *Ular sili yazğan şéirni körüp, açamni “Buzukçilik kıptu” dep, çalma-kése kılmaçı boluptu.* “Onlar, sizin yazdığınız şiiri görüp, ablamı ‘Ahlak-sızlık yapmış.’ diye taşılayacaklarmış.” (İsrail, 2010, s. 66)
- *U Turdi Ahunni yavaş, möñ, Zeynepniñ cemetidikilerge oñşaydu, dep uniñga kapak açmaytti.* “O Turdi Ahun yumuşak başlı, aptal ve Zeynep’in ailesindekilere benziyor diye ona yüz vermiyordu.” (İsrail, 2010, s. 163)

Seveblik. *Seveblik* kelimesi, -den dolayı, -den ötürü, için, yüzünden anlamlarına gelmektedir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 502; Doğan, 2016, s. 149).

- *Şu işlar seveblik Salih Törem bilen Hemdulla Hacilarniñ kuda-bacilik munasiviti çañ-çañ dez ketti.* “Bu işler yüzünden Salih Törem ile Hemdulla Hacıların dünür ilişkisi çatırtadı.” (Kadir, 2013, s. 251)
- *Men telvilerçe tirişçanlıkim keltürüp çıkarğan cismaniy acizlikim seveblik ötkenki işlirimdin ecebmu ehmeqlik kıptikenmen dégen hiyalgimu kélip kaldım.* “Benim deliler gibi çalışkanlığımın ortaya çıkardığı cismani acizliğim yüzünden geçenki işlerimde gerçekten de ahmaklık etmişim diye düşündüm.” (Niyaz, 2006, s. 99)
- *U cüretsizlikim, nazukluğim seveblik mendin ümid üzenmidu?* “O korkaklığım ve hassasiyetim yüzünden benden ümidi mi kesti?” (Niyaz, 2006, s. 124)

- *Belkim muşu tapniñ özide turmuş kıyınçılıkı **seveblik** néme kilişni bilel-mey kalğan biçare yoksullar köptü.* “Belki bu zamanda hayatın zorluğu yüzünden ne yapacağımı bilemeyen biçare yoksullar çoktu.” (Obulka-sım, 2014, s. 180)

Seveblik kelimesi, sıfat göreviyle de kullanılır.

- *Uniñ bugün işka kélelmigenlikini “**seveblik**” dep yézip koyuñ.* “Onun bu-gün işe gelmemesine ‘mazaretli’ diye yazın.” (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 502)

Tüpeyli(din). *Tüpeyli(din)* kelimesi, yüzünden, -den dolayı, sebebiyle gibi anlamlara gelmektedir.

- *Bularniñ talaş-tartış, cédel-maciraliri **tüpeylidin** herkandaq toy hazığa aylinidiğan boldi.* “Bunların kavga gürültüleri yüzünden, bütün düğün dernek cenazeye dönüymüş.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 210-211)
- *Hesenkarim akilik orni **tüpeylidin** bu devada utidiğanlıkiğa işinip kêtip, inam yollaşta Hüseyinkarimğa yétişelmigen bolsa kérek.* “Hasan Hoca, ağabey olduğundan davayı kazanacağına kesin gözüyle bakıp takdim konusunda Hüseyin Hoca’dan geri kalmış olmalı.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 218-219)
- *Biraq tuyuksiz yüz bergen vekeler **tüpeyli**, kozgilañçilarniñ sheherge hu-cum başlaş pilani buzulup ketti.* “Fakat birdenbire ortaya çıkan çeşitli olaylar yüzünden isyancıların şehre hücum etme planı bozuldu.” (Ötkür, 1986, s. 207)
- *Yamğur tamçisi körmey teşna yatқан kumlukta, / Zibaniñ **tüpeylidin** toldi su bilen köller.* “Yağmur damlası görmeden susuz yatan kumsalda, / Gü-zelliğin sebebiyle doldu suyla göller.” (Harbalioğlu, 2022, s. 446-447)

Üçün. *Üçün* edatı sebep, amaç, görelilik, oranla, karşılığında gibi anlamları karşılamaktadır. *Üçün* edatının sebep anlamıyla kullanıldığı örnekler şöyledir:

- *U bizniñ nomussizlikimiz **üçün** hicilliktin kızarsa, biz aç közlükimiz, no-mussizlikimiz **üçün** küldük.* “O bizim utanmazlığımızdan mahcup olup kızarıırken biz açgözlülüğümüz, utanmazlığımız için sırtmıştık.” (Ab-dulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 340-341)
- *Dadam bir kuplét şéir **üçün** gunahsız bir kızniñ ölümiğe sevebçi bolgili tas kalğanda, uni nikahığa élip kutuldurup kalğaniken.* “Babam, bir kı-talık şiiri nedeniyle günahsız bir kızın neredeyse ölümüne sebep olacak-ken, onu nikâhına alarak kurtarmış.” (İsrail, 2010, s. 295)
- *Biz bayan kılğandin artuq öy-imaret yok **üçün**, / Helk idi aliy zaman-laşқан binadin bihever.* “Söylediğimizden fazla ev ve bina olmadığı için,

/ Halk lüks, çağdaş binadan habersiz idi.” (Harbalioğlu, 2022, s. 492-493)

- *Étibarsiz kalğan söygüm için yaş töktüm.* “Değersiz kalan sevgim için yaş döktüm.” (Çopani, 2007, s. 77)

Üçün edatı, -(X)GAn yapısından sonra geldiğinde sebep bildirir. -(X)ş ve -mAk ekinden sonra amaç bildirir.

- *U kozgilañda katiplik kilgini için Yi Şiñfu uniñ keniğa ciñmumisini mi-lap yimekte.* “O ayaklanmada kâtiplik yaptığı için Yi Şingfu onun kanına ekmeğini banıp yemekte.” (Ötkür, 1986, s. 41)
- *Bir ketime Vilahunniñ bir nevisi kara haltadin pul élip hecligini için Vilahundin kattik tayak yep, ikki heptigiçe ornidin qopalmay yatkaniken.* “Bir defasında Veli Ahun’un bir torunu siyah torbadan para alıp harcadığı için Veli Ahun’dan sert bir dayak yiyip, iki hafta kadar yerinden kalkamamış.” (İsrail, 2010, s. 71)
- *Özüm ormiçi oğli bolğan için, / Bolup qaldi bu yerde keñrek solum.* “Kendim orakçının oğlu olduğum için, / Burada herkese biraz fark attım.” (Harbalioğlu, 2022, s. 434-435)
- *Tamliri her yanga kiñgayğan için koyğan tirek, / Arkısında “goca tam” etrapliri andin beter.* “Duvarları her yana eğildiği için konmuş destek, / Arkasında ‘ihata duvarı’, etrafı ondan beter.” (Harbalioğlu, 2022, s. 492-493)

Yüzisidin. *Yüzisidin* kelimesi, -den dolayı, yüzünden, sebebiyle gibi anlamlara gelmektedir.

- *Salamet sakayğanlikim yüzisidin el-camaetke nezir kilip bérimen...* “Sağlığım iyi olduğu için cemaate yemek veriyorum.” (Litip, 2000, s. 363)
- *Kız ademgerçilik yüzisidin he-hu dep olturdi.* “Kız insanlığından dolayı yardım etti.” (Kadir, 2013, s. 186)
- *U maña minnetdarlık yüzisidin bu nersini élip keptu.* “O, bana minnettar olması nedeniyle bu şeyi getirmiş.” (İsrail, 2010, s. 313)
- *Hörmet yüzisidin u kızğa neççe éviz gep kilip koyay dedim-yu, zörüriyiti yolukini körüp, ağızımı mehkem yumdum.* “Saygımdan dolayı o kıza birkaç söz söyleyeyim dedim de, zaruriyeti görüp ağızımı açmadım.” (Ni-yaz, 2006, s. 164)

Bağlaçlar

Çünkü. Bu bağlaçın temel işlevi, önceki cümlelerin sebebini eklendiği cümlede açıklamaktır. (sonuç+çünkü sebep)

- “*Ƙéni harviĝa çikiñ, közni yumup açquçila apirip koyimen.*” dégen tekliplrini mu añlimidi. **Çünkü**, u béket aldidiki yoĝan bir tüp kadañ side bilen asmanĝa boy tartĝan suvadan téreklerĝe Ƙariginiçe uzun yıllar muqeddem bolup ötken bir işni ĝiyalidin ötküzdi. “‘Haydi! Arabaya binin, gözünüzü açıp kapayana kadar götürürüm.’ dediğini de duymadı. Çünkü o durak önündeki büyük yaşlı bir karaaĝaç ile gökyüzüne uzanan karakavaklara bakarken uzun yıllar önce yaşanan bir olay gözünün önünde canlandı.” (Behram, 2006b, s. 105)
- *Bundaĝ çağlarda, aşıĝ-meşuĝlarĝa tünmu Ƙızĝuç körinidu, çünkü ularniñ közlidirige Ƙan tolĝan bolidu.* “Böyle zamanlarda, âşık maşuklara gece de kırmızımsı görünür, çünkü onların gözlerine kan dolmuş olur.” (Sabir, 2006, s. 557)
- *Nérinkir bina bolĝandin buyan mundaĝ işni hiçkim körüp baĝmıĝan idi. Çünkü, hemme Musulmanlarĝa oĝşaş bu yerniñ ĝelĝimu öz-özini öltürüvelişni bek yaman köretti.* “Nerinkir var olduğundan beri böyle bir olayı hiç kimse görmemişti. Çünkü bütün Müslümanlar gibi buranın halkı da kendini öldürmeyi oldukça kötü görürdü.” (Ötkür, 1986, s. 89)
- *U künlerde Ƙuruĝ söñek gevdilik déhĝan, / Çünkü ĝelĝniñ köpi késel, Ƙalĝini nimcan.* “O günlerde bir deri bir kemik kalmış çiftçi, / Çünkü halkın çoĝu hasta, kalanı yarı ölü.” (Harbalioĝlu, 2022, s. 218-219)

Ki. *Ki* bağlacı, açıklama, sebep sonuç ilişkisi gibi çeşitli işlevlerle cümleleri bağlar. Sebep işleviyle bağlanan *ki*’li cümlede bağlacın eklendiği yan cümle sebep, temel cümle sonuç bildirir. (sebepki+sonuç)

- *Cahan bezmisiniñ saĝiyliri şu Ƙeder hayasizki, ular ömür piyalisige ölüm şarapini Ƙuyuşta aĝil bilen ĝapilni, pazil bilen cahilni, huşyar bilen bihoşni ayrip olturmaydu!* “Cihan meclisinin sakileri o kadar hayâsız ki onlar ömür kâsesine ölüm şarabını koymada akil ile gafili, fazıl ile cahili, şuurulu ile şuursuzu ayıramıyor.” (Eli, 2000, s. 11)
- *Anisiniñ avazi şundaĝ keskin çiktiĝi, etrapta mal körüvatĝanlarmu çöçüp kétişti.* “Annesinin sesi o kadar gür çıktı ki etrafındaki müşteriler de ürktüler.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361)
- *Bu dünyaniñ renc muşekĝetlirini untup, Ƙapirip yara başĝan putlirini, harĝin tenlirini sozup şunçilik tatlıĝ uĝlaptuki, künniñ neççe kêtim olaturup, neççe kêtim kötürülĝinini tuymaptu.* “Bu dünyanın zorluklarını unutup, nasır tutup yara bağlayan ayaklarını, yorgun bedenlerini uzatarak o kadar tatlı uyumuşlar ki, güneşin kaç kez batıp kaç kez doğduğunu duymamışlar.” (İsrail, 2010, s. 5)

- *Bu şeîr sorundikilerge şundaķ tesir kıldiki, Nemet Helpet “Tügidi” demi-güçe, ular şeîrniñ okulup bolğiniğa işenmigendek közlerini yoğan eçişip cim olturatti.* “Bu şiir meclistikileri öyle etkiledi ki, Nemet Helpet ‘Bit-ti’ diyene kadar onlar, şiirin okunup bittiğine inanamamış gibi gözlerini kocaman açarak sessizce oturuyordu.” (Ötkür, 1995, s. 483)

Sevivi. Çünkü, sebebi anlamlarına gelmektedir (Öztürk, 2020, s. 119). Cümleleri bağlama görevindeyken önceki cümlenin sebebini eklendiği cümlede açıklar. (sonuç+ sevivi sebep)

- *Bilimge intilgen herbir kelb igisi maña kérindaş. Meyli u kıysi millet, kandaķ adem bolsa boliversun, mana karañlar, ķin-ķinimğa patmayva-timen, **sevebi**, siler bilen körüşkinimge tolimu huşalmen.* “Bilimle ilgilenen herkes bana kardeş. Hangi millettten olursa olsun, nasıl bir insan olursa olsun, işte bakın, mutluluktan uçuyorum, çünkü sizinle görüştüğüme çok da memnunum.” (Sabir, 2009, s. 43)
- *Mirşap, paşşaplar Tömür isimlik birer yüz ademni tutup, sorak kıptu. Emma, hiliķi rast Tömür hiliğiçe tutuķ bermeptimiş. **Sevivi**, uni añliğan bilen, tonuydiğan kişi tépilmaptimiş...* “Bekçiler, polisler Timur isimli yüz kadar adamı tutuklayıp sorguya çekmiş. Ama bahsi geçen gerçek Timur şimdiye kadar yakalanamamış. Çünkü onu duyan ve tanıyan kişi bulunamamış.” (Ötkür, 1986, s. 105)
- *Ularñiñ éytişiçe, bu kétéim taşķi Moñğul hökümiti yardım bériştin baş tartķanımış. **Sevebi**, Yolvas başliķ kişiler Kumul helķi namidin Macuñ-yiñni kaytidin Şincañğa teklip kılğan.* “Onların dediğine göre bu defa dış Moğol hükümeti yardım etmekten kaçınmış. Çünkü Yolvas’ın izindeki kişiler Kumul halkı adına Macungying’i tekrardan Şincan’a davet etmiş.” (Ötkür, 1995, s. 382)

Şuña. Onun için, bu sebeple, o yüzden, bu yüzden gibi anlamlara gelir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 814). *Şuña* bağlacının temel işlevi, önceki cümlenin sonucunu eklendiği cümlede açıklamaktır. Önceki cümle, sebep bildirir. (sebeple+şuña sonuç)

- *Amannisa “Sehraliķni kemisitvatidu” dep çüşengeçe kinaye kılğanidi. **Şuña** uniñ sözliri bilen pütün sorun ehli cimcitliķķa çömdi.* “Amannisa ‘Kırsalı aşağılıyor.’ diye düşündüğü için alay etmişti. Bu yüzden sözleri bütün meclistikeleri sessizliğe gömdü.” (Yunus, 1996, s. 24)
- *Ħan Ayim bilen Amannisa orda ziyapitide bir-biriniñ çirayiğa Ħarimiğaçķa bir-birini tonuyalmidi. **Şuña** Amannisa yene perva kilmastin turup Ekremniñ sözi boyiçe cavab berdi.* “Han Ayim ile Amannisa saray ziyafetinde birbirinin yüzüne bakmadığı için birbirini tanıyamadı. Bu

yüzden Amannisa yine dikkat etmeden Ekrem'in sözüne cevap verdi.” (Yunus, 1996, s. 59)

- *Belki bolğandur savaq tecribilik erniñ sözi, / Şuñna körgendur bu déhkan-niñ yiraqlarni közi.* “Belki ders olmuştur tecrübeli erkeğin sözü, / Onun için görmüştür bu çiftçinin uzakları gözü.” (Harbalioglu, 2022, s. 458-459)
- *Bir këtım, akamni küçük dep, nomurni az hésablap koyğanda, anam uni izdep bérıp taza tilliğan. Şuñna, hazirgiçe anamni körse kaçıdu.* “Bir de-fasında, ağabeyim küçük olduğu için, puanını az hesaplayınca annem onun yanına gidip azarlamış. O yüzden şimdi annemi görünce kaçıyor.” (İsrail, 2010, s. 196)

Şuñlaşka. Onun için, bu sebeple, bu yüzden gibi anlamlara gelmektedir (Yakub ve Geyurani, 1992, s. 815; Yazıcı Ersoy, 2007, s. 412). Bu bağlaç, önceki cümlelerin sonucunu eklendiği cümlede açıklamaktadır. Kendinden önceki cümle sebep bildirir. (sebeb+şuñlaşka sonuç)

- *Abdullahanğa karşı turğanlık mahiyette Kara Taklıklarğa karşı turğanlık bolatti. Şuñlaşka, Yolvashan Apak Hoca bilen tézla siyasiy ittipak tüzdi.* “Abdullahan’a muhalif olma mahiyetiyle Kara Dağlılara muhalif oluyordu. Bu yüzden Yolvashan Apak Hoca ile hemen siyasi ittifak kurdu.” (Eli, 2000, s. 148)
- *Biraq u öziniñ güzel közi bilen qarığaçka uniñğa hemme nerse çiraylık körünidu, şuñlaşka muhebbetni hayatniñ mégizi, déyişke bolidu.* “Fakat o, kendi güzel gözleriyle baktığı için ona her şey güzel görünür, bu yüzden sevgiye hayatın anlamı, demek mümkündür.” (Litip, 2000, s. 249)
- *Bolğan iduk esirler erki cahandin binésip, / Dunyağa bakturmiğan nahli gerdendin bésip, / Baş kötersek yoq kılardi, baş kesip, darğa ésip, / Şuñlaşka zindanliriğa murdilar tolğan sésip, / Kan yutarmen oylysam boçerhi zeñgar aldida.* “Olmuştuk özgür cihanda nasipsiz esirler, / Dünyaya baktırmamıştı aşağılık, enseye basıp, / Başkaldırsak yok ederdi baş kesip, dara asıp, / Onun için zindanlara cesetler dolmuş kokup, / Kan yutarım düşünsem bu zalim felek önünde.” (Harbalioglu, 2022, s. 334-335)
- *Taşkentke mañidiğan muddetni kéçiktürüişke zadi bolmaytti. Şuñlaşka oğli Sultan Mensurhan düşmen қоşuniğa taқabil turup, atisi Sultan Ehmédhanniñ muhasirini bösüp çikiр kетиşige şarait yaritip berdi.* “Taşkent’e gidiş zamanını ertelemek olanaksızdı. Bu yüzden oğlu Sultan Mansurhan düşman ordusuna karşı durup, babası Sultan Ehmethan’ın kuşatmasının hücum edip çıkıp gitmesini sağladı.” (Yunus, 1996, s. 283)

Sebebi Buldurmaya Yönelik Göstergeler

Ne Dep

Ne diye, niçin, neden anlamlarına gelmektedir.

- *Ne dep ümid bağlıdım, / Buttek bolup katқан kız.* “Niçin ümit bağladım, / Put gibi olup donan kız.” (Harbalioğlu, 2022, s. 384-385)
- *Satsa her kim nomusini bar aña horluқ veten, / Men nidep: Asmanda gazniñ şorπισiğa telmürey?* “Satsa her kim namusunu var ona hor görülme vatan, / Ben neden: Olmayacak duaya âmin diyeyim?” (Harbalioğlu, 2022, s. 480-481)

Néçük

Niçin, neden, nasıl anlamlarına gelir.

- *Bu keñ cahan, néçük aña patmas cansen? / Şükri éytmay bu németke bek nadansen!* “Bu geniş dünya, neden ona sığmaz canın? / Şükretmezsin bu nimete çok cahilsin!” (Harbalioğlu, 2022, s. 290-291)
- *Leyli dep éytay désem, Leyli néçük çölde yatur? / Şum boran-çapkun çöl etken belki gülzariмға het.* “Leyla diyeyim desem, Leyla neden çölde yatar? / Belki de kötü fırtınanın çöl ettiği çiçek bahçeme mektup.” (Harbalioğlu, 2022, s. 304-305)
- *Canan naz uykuda yétip néçük tolғанmas, aşiki kütüp tursa éçip yuruқ roceklerni.* “Canan naz uykusunda yatıp niçin yüz vermez, âşığı bekleyip dururken açıp aydınlık pencereleri.” (Yakub ve Geyurani, 1996, s. 404-405)

Néçün

Niçin, neden demektir.

- *Ne üçün het yazmidiñlar ya köñül ensizmidur? / Evetsile bolmasmidi bir parçe het halim sorap.* “Niçin mektup yazmadınız, yoksa gönül dertli midir? / Gönderseniz olmaz mıydı bir mektup hâlimi sorup.” (Harbalioğlu, 2022, s. 168-169)
- *Ne üçün uzun vaқit külmigen köñül, / Bügün ihtiyarsiz çeksiz bek huşal?!..* “Niçin uzun zaman gülmeyen gönül, / Bugün birdenbire aşırı mutlu?” (Harbalioğlu, 2022, s. 348-349)
- *Néçün birer aқil hezer eylep bu işқа iltipat etmes, / Özümniñ kevmi ké-rindaşım huşal kün-huş hayat etmes.* “Niçin bir bilge tövbe edip bu işe lütüfta bulunmaz, / Kendi kavmimden kardeşim gününü mutlu, hayatını hoş etmez...” (Harbalioğlu, 2022, s. 502-503)

- *Biz **néçün** teñlik suyidin behri almay ketre hem, / Sürse şumler eyşi-işret biz **néçün** teşna şudem?* “Biz niçin eşitlik suyundan damla kâr almadan hem, / Sürerken kötüler zevküsefa biz niçin susuzuz şimdi?” (Harbalioğlu, 2022, s. 506-507)

Néme Dep

Ne diye, niçin, neden demektir.

- *İsit, siñgen nénimni yep olturmay, bu yerge **némidepmu** kelgendimen?* “Yazık, etliye sütlüye karışmadan oturacağıma neden buraya geldim?” (İsrail, 2010, s. 14)
- ***Néme dep** kılay ey kac pelek hékayitiñni?! / Elge kılay emdi séniñ şikayitiñni!* “Neden yapayım ey kötü kader hikâyesi? / Halka edeyim şimdi senin şikâyetini!” (Harbalioğlu, 2022, s. 324-325)
- *Bilip turup **néme dep** soraysen?* “Bildığın hâlde niçin soruyorsun?” (Obulkasım, 2014, s. 301)

Néme Üçün

Niçin, neden anlamına gelir.

- ***Néme üçün** eşekniñ boynıga koñğuraq ésip koydiñiz?* “Niçin eşeğin boynuna zil taktınız?” (Eli, 2000, s. 39)
- *Ular Ürümçiğe **nime üçün** çıkkanlığını, **nime üçün** bikar maaş élip koçılarda lağaylap yüriginini, herbi meşknimu **nime üçün** kılivatkanlığını çüşenmeytti.* “Onlar Urumçı’ye niçin gittiğini, niçin boşuna maaş alıp sokaklarda boş boş gezdiğini, savaş talimini de niçin yaptığını düşünmüyordu.” (Ötkür, 1986, s. 381)
- *Biz **néme üçün** uniñdin behrimen bolmaymiz?* “Biz neden bundan zevk almıyoruz?” (Yunus, 1996, s. 261)
- *Sen **néme üçün** özüñni behtsiz hésablaysen?* “Sen neden kendini şanssız sayıyorsun?” (Çopani, 2007, s. 2)

Némige

Neden, niçin demektir.

- ***Némige** hañvékip olturisen, déklamatsiyini başlaymen emise.* “Niçin şarşıp kalıyorsun, okumaya başlıyorum, tamam.” (Talip, 2009, s. 354)
- ***Némige** hesret çekisen?* “Niçin üzülüyorsun?” (İmin, 2012, s. 11)
- *Serdarni **némige** izdeysiz?* “Başkomutanı neden arıyorsunuz?” (Yunus, 1996, s. 421)

- *Tohu bazirida tohuçilikiñni kılmay, némiğe het toşup yurisen?* “Tavuk pazarında tavukçuluk yapmayıp, niçin mektup taşıyorsun?” (Behram, 2012, s. 340)

Némişka

Neden, niçin demektir.

- *Némişka yiglidiniñiz?* “Neden ağladınız?” (Behram, 2006a, s. 171)
- *Nimişka bir yerde yigip turmidiñ?* “Niçin bir yerde toplamadın?” (Ötkür, 1986, s. 125)
- *Siler bu yerge némişka kelgen?* “Siz buraya neden geldiniz?” (Yunus, 1996, s. 170)
- *“Némişka?!” diban büdire çéçiga soal kıoysa, / Her halka kemendide dillarni şıkar eyler.* “Neden?” diyerek kıvırcık saçına soru sorsa, / Her halka kemendinde gönülleri avlar.” (Harbalioğlu, 2022, s. 446-447)

Sonuç

Yeni Uygur Türkçesinde sebep anlamı ekler, kelimeler ile verilebileceği gibi Ø gösterge ile de verilebilmektedir. Yüzey yapıda herhangi bir sebep göstergesi olmadan derin yapıda sebep bildirilebilir. Böyle bir durumda sebep anlamı bağlamdan anlaşılır.

Eklerden oluşan sebep göstergeleri arasında çekim eklerinden ve yapım eklerinden oluşan göstergeler bulunmaktadır. *-DA, -Din, -GA/-KA* çekim eklerinden oluşan sebep göstergeleri, *-GAÇ/-KAç, -GAçKA/-KAçKA, -mAy, -(X)p* yapım eklerinden oluşan sebep göstergeleridir. Dilde yapılar, asıl işlevlerinin dışında yeni işlevler kazanarak farklı işlevleri de karşılayabilirler. *-(X)p* gibi asıl işlevi bağlama olan zarf-fiil eki ve onun olumsuz biçimi olan *-mAy* zarf-fiil eki, sebep işleviyle de karşımıza çıkmaktadır.

Kelimelerden oluşan sebep göstergeleri arasında anlamlı kelimelerin yanı sıra görevli kelimeler de bulunmaktadır. *Bais, bahane, seveb, sevebçi, sevebkar, vec, zamin* isimleri ve *bahane bol-, bahane kıil-, destek bol-, destek kıil-, ene-mana dé-, seveb bol-, sevebçi bol-, seveb körset-, vec kıil-, vec körset-, zamin bol-* fiilleri anlamlı kelimelerden oluşan sebep göstergeleri; *bilen, üçün, dep, seveblik, tüpeyli(din), yüzisidin* edatları ve *ki, çünkü, sevivi, şuña, şuñ-laşka* bağlaçları görevli kelimelerden oluşan sebep göstergeleri arasındadır. Bazı kelimeler gerçek sebebi bildirirken bazı kelimeler sözde sebebi bildirilmektedir. *Bais, destek, seveb, sevebçi, sevebkar, seveb bol-, sevebçi bol-* gibi kelimeler çoğunlukla gerçek sebebi; *bahane, bahane bol-, bahane kıil-* gibi kelimeler sözde sebebi ifade eder. Yeni Uygur Türkçesinde sebep göstergeli kelimeler arasında Arapça ve Farsça kökenli kelimeler de mevcuttur. *Ki, çün-*

ki, sevivi, şuña, şuñlaşka bağlaçları cümleler arasındaki sebep sonuç ilişkisini bildirir. Sebep göstergeleri *sebep+sonuç* ya da *sonuç+sebep* dizilimindedir.

Sebebi anlatan tüm bu göstergelerin dışında sebebi buldurmaya yönelik göstergeler de vardır. *Ne dep, néçük, néçün, néme dep, néme üçün, némige, némişka* göstergelerinin işlevi sebebi buldurmaktır.

Tek bir anlam çok çeşitli yollarla kendi ifadesini bulur. Yeni Uygur Türkçesinde birçok sebep göstergesi vardır. Bu göstergeler, kimi zaman asıl işlev olarak karşımıza çıkarken kimi zaman asıl işlevin dışında kazandığı yeni bir işlev olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda göstergelerin tarihî dönemdeki bazı işlevlerinin bu lehçede korunmuş olmasına bağlı olarak da Yeni Uygur Türkçesinde sebep göstergelerine rastlanmaktadır.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Abdulahit Kaşgarlı, R. (Haz.). (2016). *Çağdaş Uygur hikâyelerinden seçmeler*. Gazi Kitabevi.
- Asim, G. (2014). *Ökünüş*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Bang Kaup, W. (1980). *Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji mektupları (1925-1934)* (Çev.: Ş. Tekin). Atatürk Üniversitesi.
- Behram, C. (2006a). *Amet ve Apet 2*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Behram, C. (2006b). *Hékayilerdin tallanma*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Behram, C. (2012). *Tag cudunliri*, Şincan Halk Neşriyatı.
- Çağatay, S. (1978). *Türk lehçeleri üzerine denemeler*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Çopani, M. E. (2007). *Semender*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Doğan, A. B. (2019). Eski Türkçe runik yazılı metinlerde sebep bildiren belirteç işlevli bağımlı cümle yapılarının üst cümleye bağlanma yolları. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu bildiri kitabı* içinde (s. 525-534). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

- Doğan, L. (2016). *Uygur Türkçesi grameri*. Paradigma Akademi.
- Duran, S. (1956). Türkçede cihet ve mekân gösteren ek ve sözcükler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 4, 1-110.
- Düzgün, O. (2020). *Türkçe-Arapça/Arapça-Türkçe karşılıklar kılavuzu*. Türk Dil Kurumu.
- Eckmann, J. (2003a). Çağatay dili hakkında notlar. O. F. Sertkaya (Haz.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar* içinde (s. 133-144). Türk Dil Kurumu.
- Eckmann, J. (2003b). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Haz.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar* içinde (s. 74-108). Türk Dil Kurumu.
- Eli, A. (2000). *Apağ Hoca 1*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Eraslan, K. (1999). Çıkma hâli (ablativ) ekinin oluşumu. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996* içinde (s. 381-385). Türk Dil Kurumu.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2000). L, n, r'den sonra niçin t. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 48, 191-194.
- Ergin, M. (2000). *Türk dil bilgisi*. Bayrak.
- Erkman, F. (1987). *Göstergebilime giriş*. Alan.
- Ezizi, S. (1987). *Sutuğ Buğrahan*. Milletler Neşriyatı.
- Harbalioğlu, N. (2022). *Nimşehit ve şiirleri*. Türk Dil Kurumu.
- Huber, E. (2008). *Dilbilime giriş*. Multilingual.
- İmin, T. (2012). *Lale*. Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- İsrail, H. (2010). *Halide İsrail eserleri 1-keçmiş*. Kaşgar Uygur Neşriyatı.
- Kadir, A. (2013). *Han koçisi*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Kanar, M. (2016). *Büyük Farsça-Türkçe sözlük*. Say.
- Karahan, L. (1999). Yükleme (accusative) ve ilgi (genitive) hâli ekleri üzerine bazı düşünceler. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996* içinde (s. 605-611). Türk Dil Kurumu.
- Kula, O. B. (2012). *Dil felsefesi edebiyat kuramı 1*. Türkiye İş Bankası.
- Kuznetsov, P. İ. (1995). Türkiye Türkçesinin morfoetimolojisine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 43, 193-262.
- Litip, M. (2000). *Ana nesihiti*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe sözlük*. Dağarcık.
- Niyaz, Y. (2006). *Seskinış*. Milletler Neşriyatı.
- Obulkasım, M. (2014). *Şerin dorğa*. Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Ötkür, A. (1986). *İz*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Ötkür, A. (1995). *Oyganğan zemin 1*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Öztürk, R. (2020). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.

- Sabir, Z. (2006). *İzdiniş 2-ķıran çağlar*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Sabir, Z. (2009). *İzdiniş 1*. Şincan Halk Neşriyatı.
- Sadvakasov, G. S. (1989). *Stroy Uygurskogo yazıka*. Nauka.
- Sev, G. (2007). *Tarihî Türk lehçelerinde hâl ekleri*. Akçağ.
- Stache, W. (1952). Yeter sebep ilkesi (Çev.: N. Uygur). *Felseve Arkivi*, 3(1), 81-84.
- Talıp, A. (2009). *Keç küzdiki şivirgan*. Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Tömür, H. (1993). *Hazırķi zaman Uygur tili grammatikisi (morfologıye)*. Milletler Neşriyatı.
- Turdi, E. (2005). *Hayat şundak*. Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Türk Dil Kurumu (t.y.a). Sebep. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 13 Ekim 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu (t.y.b). Bahane. *Güncel Türkçe sözlük* içinde. 13 Ekim 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*. Multilingual.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.
- Yakub, A. ve Geyurani, G. (1990). *Uygur tiliniñ izahlıķ luğiti a-p*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. ve Geyurani, G. (1992). *Uygur tiliniñ izahlıķ luğiti d-f*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. ve Geyurani, G. (1996). *Uygur tiliniñ izahlıķ luğiti m-ü*. Milletler Neşriyatı.
- Yakub, A. ve Geyurani, G. (1999). *Uygur tiliniñ izahlıķ luğiti w-y*. Milletler Neşriyatı.
- Yazıcı Ersoy, H. (2007). Yeni Uygur Türkçesi. A. B. Ercilasun (Ed.), *Türk lehçeleri grameri* içinde (s. 355-428). Akçağ.
- Yunus, T. (1996). *Melike Amannisa Ğanim*. Şincan Halk Neşriyatı.

Extended Summary

Individuals can express the reason through suffixes or words, as well as without any indication of reasons. The reason can be declared in the deep structure without any cause indication in the surface structure, in such a case the meaning of cause is understood from the context. Ø in cases where there is a cause indicator, the sentences can be in the cause+result sequence as well as in the result+cause sequence.

Among the cause indicators consisting of suffixes, there are indications consisting of inflectional suffixes and derivational suffixes. Cause indicators consist of inflectional suffixes as *-DA*, *-Din*, *-GA/-KA* and derivational suffixes as *-GAÇ/-KAÇ*, *-GAÇKA/-KAÇKA*, *-mAy*, *-(X)p*. In New Uyghur Turkish, in addition to functions such as place, time, situation means, *-DA* suffix is also used with the function of cause; the suffix *-Din* appears in New Uyghur Turkish with the function of cause as well as functions such as separation, reference, comparison, fraction and starting point; the suffix *-GA/-KA* is used to indicate the direction and cost of the work shown by the verb, as well as functions such as means and limitation, it is also used with the function of cause. The suffix *-GAÇ/-KAÇ* indicates the time of the movement in the verb; the suffix *-(X)p* indicates the movement before the movement indicated by the main verb or the movement performed at the same time as the main verb; the suffix *-mAy* indicates that the movement in the main verb occurs before or without the movement indicated by the adverbial verb, this suffix also appears with the function of cause. Structures in the language can also fulfil different functions by acquiring new functions other than their original functions. The adverbial-verb suffix *-(X)p*, whose main function is binding, the adverbial-verb suffix *-mAy*, are also used with the function of cause.

Among the cause indicators consisting of words, there are meaningful words as well as function words. The nouns *bais*, *bahane*, *seveb*, *sevebçi*, *sevebkar*, *vec*, *zamin* and the verbs *bahane bol-*, *bahane қil-*, *destek bol-*, *destek қil-*, *ene-mana de-*, *seveb bol-*, *sevebçi bol-*, *seveb körset-*, *vec қil-*, *vec körset-*, *zamin bol-* are cause indicators consisting of meaningful words. The prepositions *bilen*, *üçün*, *dep*, *seveblik*, *tüpeyli(din)*, *yüsisidin* and the conjunctions *ki*, *çünki*, *sevivi*, *şuña*, *şuñlaşka* are indications of cause, which are composed of incumbent words. The cause put forward for the realization of the event may sometimes be the real cause, sometimes the so-called cause. Some words indicate the real cause, while some words indicate the so-called cause. The words such as *bais*, *destek*, *seveb*, *sevebçi*, *sevebkar*, *seveb bol-*, *sevebçi bol-* are mostly express the real cause; the words such as *bahane*, *bahane bol-*, *bahane қil-* express the so-called cause. In the New Uyghur Turkish, there are also words of Arabic and Persian origin among the words with cause indication. The preposition *bilen* indicates association, means and state as well as cause. The preposition *üçün* provides meanings such as cause, purpose, relative, in proportion, and in return. When the preposition *üçün* comes after the *-(X)GAN* suffix, it indicates cause, and when it comes after the *-(X)ş* and *-mAk* suffixes, it indicates a purpose. The conjunctions *ki*, *çünki*, *sevivi*, *şuña*, *şuñlaşka* express the cause and result relationship between sentences. The conjunction *ki* connects sentences with various functions such as explanation, cause and result relationship. In the sentence with *ki*, which is connected with the cause function, the subordinate sentence to which the conjunction

is added indicates the cause, and the main sentence indicates the result. The main function of the conjunction *çünkü* is to explain the cause for the previous sentence in the sentence to which it is added. The conjunction *sevivi* explains the cause for the previous sentence in the sentence to which it is added when it is in the task of binding sentences. The main function of the conjunction *şuña* is to explain the result of the previous sentence in the sentence to which it is added. The function of the conjunction *şuñlaşka* is to explain the result of the previous sentence in the sentence to which it is added. Cause indicators are in the sequence of cause+result or result+cause.

Apart from all these indicators that explain the cause, there are also indicators to find the cause. The function of the indicators for *ne dep*, *nécük*, *néçün*, *néme dep*, *néme üçün*, *némige*, *nemişka* are to find the cause.

A single meaning finds its expression in many different ways. There are also many cause indicators in the New Uyghur Turkish. While these indicators sometimes appear as the main function of the indicator, sometimes they appear as a new function outside of their original function. Sometimes it is related to the continuation of the functions in the historical period in New Uyghur Turkish.

